O‘QUVCHILARDA MILLIY MAQOM SAN’ATI NAMUNALARINI KUYLASH MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH

Xosilova Zilola Komil qizi.

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘ZMPU talabasi.

*Ilmiy rahbar: prof.**D.K.Kodirov***

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek milliy maqom san’ati, xususan shashmaqom va maqom ashulalari orqali o‘quvchilarda kuylash malakalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqom ijrochiligida nafaqat ovoz texnikasi, balki lad-parda tizimi, she’riy matn, ijro uslubi va ma’naviy-ma’rifiy mazmun yaxlit holda o‘rganiladi. Maqolada “ustoz-shogird” an’anasi, og‘zaki ijodiy uzluksizlik, nota yozuvining milliy musiqa ta’limidagi roli, Yunus Rajabiy va Hoji Abdulaziz Rasulov kabi yirik ijrochi-ustozlar merosi hamda umumiy o‘rta ta’lim maktablaridagi musiqa darslarida maqomni o‘rgatish muammolari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maqom san’ati, shashmaqom, ustoz-shogird an’anasi, kuylash malakasi, og‘zaki ijodiy uzluksizlik, Yunus Rajabiy, Hoji Abdulaziz, musiqa ta’limi, estetik tarbiya.

Kirish. Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo‘lgan milliy maqom san’ati o‘zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an’anaları bilan ma’naviy hayotimizda muhim o‘rin egallaydi. Asrlar davomida yirik shoirlar, olimlar, bastakorlar, hofizlar va sozandalar ijodiy mehnati orqali shakllangan maqom san’ati nafaqat Markaziy Osiyoda, balki jahon madaniyatida ham keng e’tirof topgan. Maqom san’atining eng yuksak namunalaridan biri hisoblangan shashmaqom UNESCO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e’tirof etilgan va Vakillik ro‘yxatiga kiritilgan.

O‘zbekistonda maqom san’atini o‘rganish va rivojlantirish borasida muhim ilmiy-madaniy ishlar amalga oshirilgan. Ayniqsa, shashmaqomning nota matnlarini nashr etish va maqom kuylarini magnit lentaga yozib olish milliy musiqa merosini saqlash hamda keyingi avlodga yetkazish uchun muhim bosqich bo‘ldi. Hozirgi kunda Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansambli, hududiy maqom jamoalari, O‘zbekiston davlat konservatoriyasidagi maxsus ta’lim yo‘nalishlari va ilmiy izlanishlar maqom san’atining uzluksiz rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Maqom san’ati o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, estetik did, badiiy tafakkur va ma’naviy kamolotni shakllantirishda keng imkoniyatlarga ega. Maqom ashulalari va cholg‘u kuylari orqali o‘quvchi milliy musiqa tilini, lad-parde tuzilmalarini, ritmik usullarni va she’riy matnning musiqiy talqinini o‘zlashtiradi. Shu bois maqom namunalarini o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, dunyoqarashi va axloqiy-estetik rivoj darajasiga mos ravishda dars jarayoniga kiritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqom ijrochiligining asosiy kuchi uning jonli ijro amaliyotida namoyon bo‘ladi. Ustoz hofiz va sozandalar ijro mahorati orqali maqom an’analarini saqlab qolgan hamda ularni keyingi avlodga yetkazgan. Shu sababli maqom ta’limida nazariy bilim bilan birga bevosita ijrochilik tajribasi, tinglash va takrorlash faoliyati alohida o‘rin tutadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining VI–VII sinflari uchun tayyorlangan musiqa darsliklarida mumtoz musiqa, shashmaqom, maqom turlari va milliy ashulalar haqida ma’lumotlar berilgan. S. Begmatov, D. Karimova va Q. Mamirovning VI sinf uchun “Musiqa” darsligida, shuningdek, O. Ibrohimov va J. Sadirovning VII sinf uchun darsligida maqom san’atiga oid mavzular o‘quvchilarning yosh imkoniyatlariga moslashtirilgan holda yoritilgan.

Biroq darsliklarda maqom ashulalarini kuylash bo‘yicha yetarli darajada ijro namunalari keltirilmaganligi muhim metodik muammo sifatida qaraladi. Buning asosiy sababi ayrim maqom ashulalarining keng diapazonli, murakkab ritmik

tuzilishga ega bo‘lishi va yuqori ijrochilik mahoratini talab qilishidir. Shu bois o‘quvchilar uchun moslashtirilgan, bosqichma-bosqich murakkablashadigan maqom va milliy ashula namunalarini darsliklarga kiritish zarur.

Maqom ta’limida quyidagi ashula va kuy turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

- xalq qo‘shiqlari: “Sharob”, “Tanovar”, “Miskinlar”, “Farg‘onacha”;
- o‘tmish bastakorlari ijodi: “So‘lim”, “Dilhiroj”, “Sallamno”;
- mumtoz ashula namunaları: “Chorgoh 4”, “Qashqarcha”, “Rok”, “Saraxbori”, “Dugoh 2–3”;
- maqom sho‘balari: “Saraxbor”, “Talqin”, “Nasr”, “Ufar”.

Ushbu materiallar o‘quvchida maqom haqidagi nazariy tushunchani amaliy ijro bilan bog‘lash imkonini beradi. Musiqa savodi, tinglash mashqlari va kuylash topshiriqlari mavzu mantiqiga mos tashkil etilsa, dars samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Musiqa savodi bo‘limida “maqom”, “buzruk”, “rost”, “navo”, “dugoh”, “segoh”, “iroq” kabi atamalarni mavzuga mos ravishda kiritish o‘quvchining terminologik savodxonligini oshiradi. Ashula bo‘limida esa “Farg‘onacha jonon”, “Ey sarvi ravon”, “Saraxbori dugoh taronalari”, “Qalandar”, “Soqiynoma” va “Ufar” kabi namunalarni o‘rgatish darsning badiiy va amaliy samarasini oshiradi.

Shu bilan birga, musiqa fani o‘qituvchilarining barchasi yuqori darajadagi hofiz yoki sozanda bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi o‘z imkoniyatlari doirasida faoliyat yuritishi, maqom ijrochiligiga oid audio-video materiallar, nota nashrlari va ilmiy adabiyotlardan foydalanishi lozim. Ovoz apparati va ijro tajribasi yetarli bo‘lmagan o‘qituvchilarni maxsus kurslarda qayta tayyorlash muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Maqom ijrochiligida ko‘p avlodlarga mansub mashhur hofiz va sozandalar ijro mahorati sohaning rivojiga katta hissa qo‘shgan. Ustoz darajasiga yetgan bastakor va ijrochi o‘z ijodiy tajribasini shogirdlariga uzatish orqali mumtoz musiqa

namunalarini abadiylashtirishga intiladi. Shogird esa ustozdan olgan bilim va ijrochilik malakalarini rivojlantirib, ularni keyingi avlodga yetkazishi lozim.

“Ustoz-shogird” maktabi asosida maqomni o‘rganish an’anasi uzoq tarixiy davrlarda shakllangan va hozirgacha davom etmoqda. Ushbu tizimda shogirdning xalq oldida mustaqil ijro etishi odatda ustozning bevosita ijozati bilan amalga oshirilgan. Demak, ustoz-shogird munosabati faqat texnik ko‘nikma uzatish emas, ijrochilik huquqi, badiiy mas’uliyat va ijodiy etikani shakllantiruvchi jarayondir.

Kaykovusning “Qobusnoma” asarining “Hofiz va sozandalik zikrida” bobida musiqa ustozlari turli ijtimoiy tabaqalar uchun mos kuylar yaratgani haqida ma’lumot berilgan. Asarda yosh bolalar, noziktabiiy kishilar va ayollar uchun yoqimli taronalar yaratilgani, chunki barcha vaznlar orasida tarona eng yoqimli vazn hisoblangani qayd etilgan.

Bu ma’lumot maqom san’atining faqat saroy yoki professional muhitga emas, keng jamoaviy-ma’rifiy muhitga ham tegishli ekanligini ko‘rsatadi. Shu bois maqomni maktab ta’limiga joriy etish tarixiy an’anani davom ettirish va uni zamonaviy pedagogik sharoitga moslashtirish hisoblanadi.

XIX asr oxiri va XX asr birinchi yarmida maqom ijro an’analarining yirik davomchilaridan biri Hoji Abdulaziz Rasulov bo‘lgan. U nafaqat mashhur hofiz va sozanda, balki shashmaqom ustasi va yirik pedagog sifatida ham tanilgan. Hoji Abdulaziz Rasulov 1852-yilda Samarqandda tug‘ilib, 1936-yilda vafot etgan; 1933-yilda esa O‘zbekiston xalq hofizi unvoniga sazovor bo‘lgan.unesco+1

Ustoz shogirdlarining ijodiy mahoratini oshirish maqsadida maqomlarni chuqur o‘zlashtirgan yosh ashulachilarga bitta ashulani turli variantlarda ko‘rsatib, ularni mustaqil improvizatsiya qilishga o‘rgatar edi. Uning pedagogik uslubida ijro va ijodiy barkamollik bir-biridan ajralmas tushunchalar sifatida qaralgan. Bu yondashuv maqom ijrochiligida shaxsiy talqin, ijodiy erkinlik va an’anaga sadoqatning uyg‘unligini ta’minlaydi.wikipedia

Yunus Rajabiy (1897–1976) o‘zbek musiqa san’atining yirik namoyandasi, hofiz, bastakor, sozanda, folklorshunos va maqom tadqiqotchisi sifatida mashhur. U shashmaqomni yozib olish, nota nashrlarini tayyorlash va uni ta’lim jarayoniga joriy etish borasida ulkan xizmat qilgan.unesdoc.unesco+1

Yunus Rajabiy 1966–1975-yillarda F. Qoramatov tahriri ostida olti jildlik “Shashmaqom” asarini nashr ettirgan. Ushbu nashr “Buzruk”, “Rost”, “Navo”, “Dugoh”, “Segoh” va “Iroq” maqomlarini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, Yunus Rajabiy shashmaqom ijrolarini gramplastinkaga yozib olish va maqom ansambli faoliyatini tashkil etish borasida ham muhim ishlar qilgan.wikipedia+1

Yunus Rajabiyning ilmiy-ijodiy faoliyati maqom san’atini og‘zaki an’anadan yozma tadqiqot va ta’lim manbaiga aylantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi. Uning tayyorlagan nota nashrlari hozirgi kunda ham musiqa ta’limi, ilmiy tadqiqot va professional ijrochilik uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda.unesdoc.unesco+1

Maqom san’atini maktab ta’limiga samarali joriy etish uchun nazariy ma’lumot, tinglash mashqlari, kuylash topshiriqlari va ijrochilik amaliyotini yaxlit tizimda birlashtirish kerak. O‘quvchi avval maqomning umumiy tushunchasi, lad tuzilmalari va mashhur ijrochilar bilan tanishadi; keyinchalik oddiy ashula va kuy namunalarini tinglab, takrorlaydi; so‘ngra murakkabroq maqom sho‘balarini o‘rganadi.

Maqom ta’limida quyidagi pedagogik tamoyillar samarali hisoblanadi:

- tinglash va ijro namunasini birgalikda o‘rganish;
- oddiy ashulalardan murakkab maqom sho‘balariga bosqichma-bosqich o‘tish;
- she’riy matnni musiqiy intonatsiya bilan uyg‘unlashtirish;
- ustoz ijrosini tinglash va takrorlash;
- o‘quvchining ovoz imkoniyatiga mos repertuar tanlash;
- ijrochilik etikasi va sahna madaniyatini shakllantirish.

Xulosa

Milliy maqom san’ati o‘zbek xalqining bebaho ma’naviy va badiiy merosi bo‘lib, u o‘quvchilarda kuylash malakalarini, estetik didni, milliy o‘zlik tuyg‘usini va ijodiy tafakkurni shakllantirishning samarali vositasidir. Maqom ta’limida nazariy bilim, musiqa savodi, tinglash va ijrochilik amaliyoti yaxlit holda tashkil etilishi lozim.

“Ustoz-shogird” an’anasi maqom san’atini avlodlar davomida saqlash va rivojlantirishning asosiy mexanizmi bo‘lib qolmoqda. Hoji Abdulaziz Rasulov va Yunus Rajabiy kabi yirik ustozlar ijodiy merosi maqom ijrochiligining ilmiy, badiiy va pedagogik asosini shakllantirgan. Shu bois maktab ta’limida maqom san’atini o‘rgatishda an’anaviy ijro maktabi bilan zamonaviy pedagogik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matyoqubov, O. (2004). *Maqomot*. Toshkent.
2. Isxoq Rajabov. (2006). *Maqomlar*. Toshkent.
3. Begmatov, S., Karimova, D., Mamirov, Q. *Musiqa*. VI sinf uchun darslik. Toshkent.
4. Kaykovus. *Qobusnoma*. “Hofiz va sozandalik zikrida” bob.
5. Boltayev, R. (2024). “Shashmaqomning kecha va bugungi muammo va yechimlari”. *Electronic Journal of Actual Problems of Modern Science, Education and Training*, №11.
6. Boltayev, R. (2019). “O‘zbek maqomining nodir manbasi”. *Buxoro Shashmaqomi: tarixiy-nazariy va amaliy masalalari* mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro.
7. UNESCO. (2008). *Shashmaqom Music*. Intangible Cultural Heritage.
8. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. *Shashmaqom — O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi*.

9. Akbarov, I. A. (1987). *Musiqa lug‘ati*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.

10. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (2000). 1-jild. Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti.

11. Panjiyev, Q. B., Yo‘ldoshev, U. Yu. (2020). *Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash*. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.

12. Jorgensen, E. R. (2008). *The Art of Teaching Music*. Bloomington: Indiana University Press.

13. Rajabov, T. I., Madrimov, B. Kh., Nurullayev, F. G. (2020). “Teaching Bukhara Children Folk Songs in Music Lessons as an Actual Problem”. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol. 24, №4.

14. *The Master–Apprentice School in Traditional Vocal Performance*. (2026). Zenodo.

15. Rajabiy, Y. (1966–1975). *Shashmaqom*. 1–6 jildlar. Toshkent.

16. Hoji Abdulaziz Rasulov hayoti va ijodiy faoliyati bo‘yicha arxiv va tadqiqot materiallari.